

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE FİİLİN KILINIŞ ÖZELLİKLERİNE GÖRE GENİŞ VE GEÇMİŞ ZAMAN EKLERİNİN GÖRÜNÜŞ DEĞİŞİMLERİ

Caşteğın TURGUNBAYER*

Özet: Kırgız Türkçesinde Keler-Uçur Çak adıyla bilinen ve Türkiye Türkçesinde bazen Kesin Gelecek zaman, bazen Şimdiki Zaman olarak karşılanan [-A/-O/-y] eklerinin kimi durumlarda geniş kimi durumlarda şimdiki ve gelecek zaman bildirmelerinin hangi şartlara bağlı olduğu açıkça ortaya konulmamıştır. Bu şartların araştırılması Türkoloji alanında özellikle de Kırgız Türkçesi konusunda emek veren araştırmacılar için yararlı olacağını düşündük. Bu çalışmamızda Kırgız Türkçesindeki fiillerdeki kılınışa, cümle bağlamı içerisinde yer alan zaman belirteçlerine ve nesneye ait kimi özelliklerinin, geniş zaman eki olarak adlandırdığımız [-A/-O/-y] ve geçmiş zamana ait [-GAn], [-D°] ve [-°pt°r] gibi eklerde yarattığı görünüş değişimlerine ne şekilde etki ettiği incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, kılınış, görünüş, geniş zaman, geçmiş zaman.

Aspecting Changes Of Aorist And Past Tense Suffixes According To the Characteristics Of The Actional Content of the Verbs Of Kirghiz Language

Abstract: Because it has not been clearly established yet in which cases/conditions the suffixes [-A/-O/-y] in Kyrgyz language, translated into Turkish either as Certain Future Tense or as Present Tense, mean either future or present tense or aorist, it is thought that that establishing the conditions of the usage of the given suffixes would be beneficial for the researchers of Turcology who are particularly concerned with the questions related to Kyrgyz language. In this work, we tried to determine how some characteristics of the actional content of the verbs in Kyrgyz language, adverbs of time and certain features of objects in the context of a sentence can affect the changes of aspect of the suffixes [-A/-O/-y] which we call as Aorist Tense suffix and the suffixes [-GAn], [-D°] ve [-°pt°r] of Past tense.

Keywords: Kyrgyz language, actionality, aspect, aorist, past tense.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi.

0.Giriş

Kırgız dilcilerinden Davletov ve Kудaybergenov (1980:170), [-A/-O/-y] eklerini, gelecek ve şimdiki zaman bildirmesinden dolayı *Uçur-Keler Çak* “Şimdiki – Gelecek Zaman”, Serebrennikov ve Gadjeva (2011:143) *Karma Şimdiki Zaman*, Çengel (2005:225) şimdiki zaman işlevi bulunan *Kesin Gelecek Zaman* başlığı altında zikretmektedirler.

Söz konusu ekin şimdiki zaman bildirmesi metin bağlamına bağlayan Davletov ve Kудaybergenov (1980:170) ekin sahip olduğu başlıca 5 işlevi sıralarlar. Onlara göre bu ek, 1- *konuşma anında yapılan eylemi*; 2- *konuşma anından önce ve sonrasında, her zaman yapılan eylem*; 3- *konuşma anından bağımsız olarak sürekli tekrarlanan eylem*; 4 - *daha önce başlamış ve konuşma anından sonra da devam etmesi olası olan eylem* ve 5- *geçmişte yapılan ancak konuşma anında anlatılan eylemi* bildirme gibi işlevleri üstlenmiştir. Verilen işlevlerin özelliklerine bakıldığında söz konusu *şimdiki – gelecek zaman* ekinin, Türkiye Türkçesinde [-r/-Ar] geniş zaman eklerinin ifade ettiği işlevleriyle birebir örtüştüğünü görebiliriz¹. Bundan dolayı aslında [-A/-O/-y] ekinin *şimdiki-gelecek zaman* “*uçur-keler çak*” demek yerine *geniş zaman* eki adıyla karşılamak daha isabetli olurdu.

[-A/-O/-y] ekinin geçmişi konusunda pek çok araştırmacı (Turgunbayer, 1999:497) zarf-fiil [-A], [*tur-*] tasvir fiili ve geniz zaman [-°r] ekinin meydana getirdiği [-A turur] yapısından geldiği konusunda hem fikirdir. Bu yapıyı oluşturan *tur-* tasvir fiili ve geniş zaman eki, zaman içerisinde düşmesine rağmen yüklendikleri işlevleri geride kalan zarf-fiil ekine yüklemiştir. Söz konusu zarf-fiil ekleri, bu yüklemeler sonucu kip ekine dönüşerek günümüzdeki [-A/-O/-y] şeklini almıştır. Dolayısıyla bu ekin yapısında gizli kalan [-°r] kabul etmeli ve öncelikle bu ekin özelliklerini incelemeliyiz.

Geniş zaman [-°r] eki, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görünüş itibarıyla sadece geniş zamanı değil, kimi durumlarda şimdiki kimi durumlarda gelecek zaman bildirebilmesi, eski ve sıkça görülen bir durum ki bu durum Eski Türkçe döneminden (Gabain, 2007:80; Eraslan, 2012:334) beri bilinmektedir. Zaman kaymasına neden olan bu görünüş değişiminin Türkçenin Eski Uygurca dönemine ait aşağıdaki örneklerden de açıkça görebiliriz:

(5)...*balık taştın tarıçılarag körür erti kurug yerig subayu öl yerig taruyu kuş kuzgun sukar yoriyur sansız tümen özlüg ölüür* “...şehir dışında çiftçileri görüyor

¹ Korkmaz Zeynep, (2003a: 637) *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında geniş zamanla ilgili şu açıklama yer almaktadır: “Ekin zaman sınırındaki esneklik ve her zamana kayabilme özelliği onu geniş zamandan geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zamanlara da kaydırabilmiş ve ona bu zamanların işlevlerini de yüklenmiştir.”

idi, kuru toprağı sularken, yaş toprağı işlerken yırtıcı kuşlar, kuzgunlar gagalayarak **yürüyor**, sayısız canlıyı **öldürüyorlar**.” (Hamilton, 1998:11-12)

İyi ve Kötü Prens Öyküsüne ait bu örnekte yer alan *yori-*, *kör-*, *ölür-* fiilleri (<*yori-y-ur*; <*kör-ür*; < *ölür-ür*) geniş zaman ekiyle çekimlenmesine rağmen aynen Kırgızcada olduğu gibi *görünüş* itibarıyla şimdiki zamanı ifade ederek Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman [-iyor] ekiyle karşılanmaktadır. Geniş zaman ekinin şimdiki ve gelecek zaman eki işlevi diğer Karahanlı, Harezm, Eski Anadolu Türkçesi gibi tarihî lehçelerde olduğu kadar Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi gibi Çağdaş Lehçeler arasında da görülmektedir (Akbulut, 2005:33,34). Özbekçe metinlerinde tespit ettiğimiz birkaç örnek gösterebiliriz:

(6) *Birâk bu säfär ädämlärining kongliga kıl sigmäs, otävlärdän nä қошiқ tävuşi ve nä kızlärning huşäqçäq külgisi eşitilärdi* “Ancak bu sefer insanların yüzü gülmüyor, otağlardan ne türkü sesi ne de kızların neşeli gülüşleri **duyuluyordu**” (Asım, 2002: 273);

(7) *Otäv içidü esä şäk käbilälärining äksäkälläri kengäş kürib otürärdilär; “Otağ içinde ise Saka kabilelerinin reisleri istişare toplantısı kurup **oturuyorlardı**”* (Asım, 2002: 273);

(8) *Torgä sälingän äyiқ terisi ustidä çärdänä kürgän Rustäk äksäkällärigä väziyätni tuşuntirärdi* “başköşeye serilen ayı postu üzerinde bağdaş kurup oturan Rustak reislerine vaziyeti **anlatıyordu**” (Asım, 2002: 273).

Ancak günümüz Kırgız Türkçesinde geniş zaman ekinin şimdiki veya gelecek zamanı ifade etmesi bazı kurallara bağlanmış, rast gele durumlarda şimdiki veya gelecek zaman ifade etmesi mümkün görünmemektedir. Bu koşulların neler olduğuna açıklamaya çalışacağız. Bu koşulları açıklarken çalışmamızda fiilleri, Karadoğan’ın (2009:10), Lars Johanson’un önerdiği sınıflamaya dayandırdığı *Ön sınırı vurgulayanlar* [ÖS], *Son sınırı vurgulayanlar* [SS] ve *Sınır vurgulamayanlar* [SV] olmak üzere üç tür içinde ele alacağız. A. Karadoğan’a (2009:18) göre [ÖS] fiilleri “Bu tip fiillerde birincisi sonlu ve dinamik, ikincisi ise sonsuz ve durağan olmak üzere birbirini takip eden ve ikincisi birincisinin sonucu gösteren iki olay vardır” (sonlu ve dinamik ilk olay O1, sonsuz sonucu gösteren olay ise O2 olarak işaretlenmektedir); bir fiilin [SS] fiil olarak görülmesi için fiilin ifade ettiği eylemin “gerçekleşmiş sayılması için kritik nokta olan son sınırın (crucial limit) aşılmış olması gerekir” (2009:10); [SV] fiilleri ise ifade ettiği olayın “gerçekleşmiş sayılması için ulaşılması veya aşılması gereken bir sınır, kritik nokta (crucial limit) yoktur (2009:15).

1.Gelişme

1.1 [-A/-O/-y] ekinin şimdiki zaman bildirmesi

[-A/-O/-y] ekinin, Davletov ve Kudaybergenov tarafından yukarıda sayılan işlevlerinden ilki, şimdiki zamanı karşıladığı belli, bu işlevinden diğer araştırmacılar

da bahsetmektedir (Serebrennikov, Gadjeva, 2011; Çengel, 2005). Ancak bu ekin hangi koşullarda bu anlamı kazandığı konusunda kimse ayrıntılı bilgi vermemektedir. Sadece Davletov; Kudaybergenov (1980:171) bu anlamda kullanılmasının isimlere gelen durum eklerinin öneminden bahsetmekte ve aşağıdaki açıklamalara yer vermektedir:

“-a//e//y şeklindeki fiiller yönelme durumundaki sözcükler ile birlikte söylendiğinde gelecek zamanı ifade eder. Eğer bulunma durumundaki sözcüklerle kullanılır ise şimdiki zamanı ifade eder. Söz konusu durum ekleriyle kullanımlarında özellikler *cat-*, *tur-*, *otur-*, *cür-* gibi fiillerin, şimdiki ve gelecek zamanı bildirip bildirmediği daha net görülür:

(1a) *tördö oturat* ‘başköşede **otuyor**’; (1b) *törgö oturat* ‘başköşeye **oturacak**’

(2a) *üydö catat* ‘evde **yatıyor**’; (2b) *üygö catat* ‘evde **yatacak**’.

(3a) *şarda işteym* ‘şehirde **çalışıyorum**’; (3b) *şarga işteym* ‘şehirde **çalışacağım**’.

(4a) *şarda okuym* ‘şehirde **okuyorum**’; (4b) *şarga okuym* ‘şehirde **okuyacağım**’ vs.

Davletov ve Kudaybergenov verdikleri örneklerde bulunma durum ekini almış sözcükleriyle birlikte özellikle *cat-*, *tur-*, *otur-*, *cür-* gibi fiillerin oluşturduğu kelime grubu üzerine gelen geniş zaman [-A/-O/-y] eklerinin şimdiki zaman bildirebileceğinden bahsetse de örneğin *cat-* ve *otur-* fiillerin ortak özelliği olan, kılınış² bakımından ön sınırdan tamamlanmış ve durağan olarak devam eden iki olay içeren *Ön Sınırı Vurgulayan* [ÖS] türü fiil olmalarından bahsetmezler, oysa şimdiki zaman ifadesinin oluşmasında söz konusu fiillerin bu özelliklerinin payı

² Dilbilim ve dilbilgisi kaynaklarında *kılınış* kavramı ile ilgili farklı tanımlamalar vardır, bunlardan bir kaçısı aşağıda verilmiştir:

a. Karadoğan’ın tanımlaması: “...Fiilde anlatılan olayın gerçekleşme sürecinde belli nokta ya da noktalar önemlidir, bu önemli noktalar fiilden fiile değişerek “sınır” veya “süreklilik” olabilir. Kılınış “sözlüksel görünüş”, “aktionsart”, “actionality”, “manner of action”, “actional content”, fiil tabanındaki olayın gerçekleştirme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle kılınış, bir fiilin iç zamanıdır” (Karadoğan, 2009 :6).

b. Gramer Terimleri Sözlüğünde (Korkmaz, Zeynep, 2003b:146) yer alan açıklama: “Fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; fiil kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklar. Söz gelişi: aç-, bas-, başla-, dokun-, fiillerinde başlangıç, ağla-, ara-, bekle-, dolaş-, gez-, gözle-, yürü- fiillerinde süreklilik başlar-, bayıl-, bul-, durul-, eriş-, kavra-, öde- fiillerinde bitiş, sonuç gösterme, atıştır-, damla-, şaşala- fiillerinde aralıklı oluş boylan-, çiçeklen-, ekşi- fiillerinde ise kendi kendine oluşu gösteren bir özelliğin bulunması gibi”.

yadsınamaz. Yani (1a) *tördö oturat* “başköşede oturuyor” veya (2a) *üydö catat* ‘evde yatıyor’ şeklindeki cümlelerde sadece bulunma durum ekiyle çekimlenmiş bir isim yoktur, ayrıca [-A/-O/-y] ekiyle birlikte çekimlenmiş bir [ÖS] türü fiil vardır. Bu cümlede [-A/-O/-y] ekleri [ÖS] türü fiil üzerine getirildiğinde fiildeki eylemin konuşma anında gerçekleştiğini ifade eder.³

(3a) *şaarada işteym* ‘şehirde çalışıyorum’, (4a) *şaarada okuym* ‘şehirde okuyorum’ örneklerinde yer alan *işte-* ve *oku-* fiilleri *Sınır Vurgulamayan* [SV] türü fiillere dâhil olduklarından TT’de şimdiki zaman ekiyle karşılaşırsa da görünüş itibarıyla geniş zamanı bildirirler (1.3 maddesine bkz)

[-A/-O/-y] ekleriyle çekimlenen [ÖS] fiilleri, Kırgızcada şimdiki zaman ifadesini kazandıran tasvirî fiil veya zaman belirteçleri gibi her hangi bir dış desteği olmadan konuşma anı ile sınırlı şimdiki zaman ifade edebilir. Oysa aynı [-A/-O/-y] ekleri, [SS] türü bir fiil üzerine getirildiğinde, fiildeki eylemin konuşma anı içinde değil, konuşma sonrası gerçekleşeceğini (5a) vurgular, şimdiki zamanı ifade edebilmeleri için ‘dış desteğe’ yani *cat-* /*otur-* gibi ⁴süreç ifade eden (5b) tasvirî fiillere ihtiyaçları vardır, örneğin:

(5a) *şaarğa baram* “şehre gideceğim”

(5b) *şaarğa bara catam* “şehre gidiyorum”

1.2. [-A/-O/-y] ekinin gelecek zaman bildirmesi

1.2.1 Yönelme durum eki ve [ÖS] ve [SV] türü fiiller

(1b) (2b) (3b) (4b) örneklerindeki gibi eylemin bitiş noktasını gösterme işlevindeki yönelme ekiyle⁵ çekimlenmiş bir isimle birlikte yer alması durumunda kılınış bakımından [ÖS] ve [SV] türü olan esas fiillerin süreklilik olan iç zamanı sınırlayarak [SS] türü fiile dönüştürmesidir. Başka bir deyişle yönelme ekinin fiilde kılınış değişikliğine yol açmasında yatan sebep, yönelme durum ekinin eylemi yapanın, bulunduğu noktadan intikal edeceği noktayı göstererek eylemin sınırlarını

³ KT’deki [ÖS] türü fiilleri bulunma durum eki ve yönelme eklerini alarak yerine göre farklı zamanlar bildirebilir. Bulunma durum eki her zaman süreklilik olan olayı yani O2’yi, yönelme eki ise O1’i vurgular (Karadoğan, 2009:57).

⁴ *Uçur çaktın tataal türü* “Şimdiki zaman kipinin birleşik türü” başlığı altında (Davletov, Kudaybergenov, 1980: 170) Birleşik Şimdiki Zaman Kipinin yapımı konusunda “Şimdiki zamanın birleşik şekli -a//e//y-, -ıp şeklindeki zarf-fiillere, kişi ekiyle çekimlenmiş *cat-*, *tur-*, *otur-*, *cür-* gibi yardımcı fiillerin eklenmesiyle analitik yöntemle yapılır” gibi bilgiler verilse de burada sıralanan *cür-/tur-* tasvir fiilleri, ‘konuşma anından bağımsız olarak süreklilikli tekrarlanan bir eylemi’ ifade ettiklerinden şimdiki zamandan çok geniş zamanı ifade etmede kullanılmaktadır. Bu nedenle *cür-/tur-* tasvir fiillerine şimdiki zaman başlığı altında değil geniş zaman başlığı altında yer verdim.

⁵ Burada bizi ilgilendiren yönelme ekinin, fiildeki eylemin bitiş noktasını gösterme işlevidir, yön ve amaç bildirme işlevleri fiilde kılınış değişikliğe yol açmaz.

belirlemesidir. Bu tarz bir kılınış değışikliği ise [-A/-O/-y] ekinin görünüş değışikliği neden olur ve buna bağlı olarak [-A/-O/-y] ekiyle çekimlenen fiildeki eylem, yönelme ekinin gösterdiği noktaya henüz ulaşamadığı için niyet aşamasında kalır. Oysa bulunma durum ekinin yer aldığı örneklerde ise eylemin veya durumun sabit bir noktada gerçekleştiğini, eylem yapan için eylem yapmada her hangi bir süre sınırlaması olmadığını gösterir. Örneğin: (3a) *şaar*da *işteym* ‘şehirdede çalışıyorum’; (4a) *şaar*da *okuy*m “şehirdede okuyorum” eylemin sabit bir noktada yapıldığını ve yapanın bu eylemi her hangi bir süre sınırlaması olmadan gerçekleştirdiğini vurgular. Bu durumda eylemin sürekliliği ve sınırsızlığı ön plana çıkmaktadır, oysa (3b) *şaar*ga *işteym* ‘şehre (gidip) çalışacağım’; (4b) *şaar*ga *okuy*m “şehre (gidip) okuyacağım” yapanın durum değışikliğine gitmeyi düşündüğü, eylemin varış noktasıyla sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır.

Buradan çıkaracağımız sonuç kılınış bakımından ön sınırdede tamamlanmış ve süreklilik üzere iki olayı [ÖS] ve sadece süreklilik ifade eden [SV] fiillerin kılınış özelliklerini kısıtlayan, süreklilik sınırlayan ve böylece kılınış türü değışikliğine yol açan dış faktörlerinin de varlığını dikkate alması gerektiğidir.

1.2.2. [SS] türü fiiller

[SS] türü fiiller ise zaten [-A/-O/-y] ekleri çekimlendiğinde dışarıdan her hangi bir etki gelmeden doğrudan doğruya sadece gelecek zaman bildirirler, örneğin:

Kitep alam ‘kitap alacağım’, *sen menen üylönöm* “seninle evleneceğim”, *cumuş iştep akça tabam* “çalışarak para kazanacağım”; *seni ceñem* “seni yeneceğim”.

1.3. [-A/-O/-y] ekinin geniş zaman bildirmesi

[-A/-O/-y] ekleri, [SV] türü fiilleriyle (3a) çekimlendiğinde ise, fiildeki eylemi zaman belirteçlerin desteğiyle ya ‘*daha önce başlamış ve konuşma anından sonra da devam etmesi olası olan eylem*’ ya da ‘*konuşma anından bağımsız olarak sürekli tekrarlanan bir eylem*’ haline getirir. Örneğin, (4a) *şaar*da *okuy*m “şehirdede tahsil görüyorum” cümlesinde kullanılan *oku-* fiili [SV] türü bir fiildir, bu nedenle konuşma anından önce başlamış, konuşma anında devam eden, konuşma anından sonra da devam edecek yani geniş zaman dilimini kapsayan eylemi ifade eder. Bu anlamda kullanılan [-A/-O/-y] ekleri, TT’de şimdiki zaman ekiyle karşılanırsa görünüş itibarıyla geniş zamanı arz eder.

Eylemin belirli zaman dilimi içinde tekrarlandığını vurgulayan *dayıma*, *ar dayım*, *kışkısn* gibi ‘*konuşma anından bağımsız olarak sürekli tekrarlanan bir eylem*’ anlamını vurgulayan zaman zarflarıyla veya [*cür-* / *tur-*] gibi tasvir fiilleriyle birlikte kullanıldığında ise [-A/-O/-y] ekleri, TT’de doğrudan geniş zaman ekiyle karşılanabilir, burada kullanılan fiillerin kılınış tarzına göre [ÖS], [SV] ve [SS] türü fiil olmasının bir önemi yoktur. Bu koşullarda [-A/-O/-y] ekleri geniş zamanı ifade eder.

(6) *Kışkısın dayıma cün cooluk salınıp cüröt* “Kışın **her zaman** yünlü yazmayı örtünüp **gezer/geziyor**” (Davletov; Kudaybergenov, 1980:171).

(7) *Sırdarıyada taşkindoolor cana nugun özgörtüülör bolup turat* “Sırderyada sık sık taşkınlar ve nehir yatağı değişimleri **olur/oluyor**” (Davletov Kudaybergenov, 1980:171).

1.3.1. Nesneyi / zamanda sınırlama ve [SV] türü fiiller

(4a)'daki [SV] türü *oku-* ‘tahsil görmek’ fiilinin bir de (*kitep*) *oku-* “(kitap) okumak” anlamında geçişli şekli vardır. Kılımlı bakımından diğerinden hiç bir farkı olmayan [SV] türü bu fiil (8a), *nesneyi sınırlama* yöntemiyle⁶ “*belli bir zamanda belli bir kitabı okumak*” şekliyle bir [SS] türü fiile (8b) dönüştürülebilir, bu durumda aynı zamanı ifade etmez, örneğin:

(8a) *Keçinde kitep okuyım* “akşamları kitap okurum/okuyorum”.

Karşılaştırın:

(8b) *Keçinde kolumdagi uşul kitepti okuyım* “Akşam elimdeki **şu kitabı okuyacağım**”.

Bunun yanı sıra [SV] türü fiillerde söz konusu ekin ifade edeceği zaman, (8a) ve (8b)'deki gibi sadece zaman belirteçleriyle belirlenebilir, örneğin:

(9a) *Munu ar dayım oyloym* “Bunu **hep** düşünürüm/düşünüyorum”

(9b) *Munu erteñ oyloym* “Bunu **yarın** düşüneceğim”

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi fiillerin iç zamanı, kip ekinin ifade ettiği zamanla birleşince yeri geldiğinde gelecek ve geniş zamanı ifade ederek [-A/-O/-y] kip ekinin görünüşünü değiştirebilmektedir.

1.4. [ÖS] ve [SV] türü fiillerin geçmiş zaman ekleriyle kullanımı

[ÖS] ve [SV] türü fiillerdeki süreklilik, geçmiş zamanın [-GAN], [-D°] ve [-pt°r] gibi ekleriyle birleşince KT'sinde basit fiil çekim oluşturmaya rağmen TT'ye çevrilirken aynı şekilde basit bir fiil çekimiyle karşılanmaz. Söz konusu fiillerin kılımlı özelliğinden dolayı TT'ye çevrilirken şimdiki zamanın rivayeti veya hikâyesi şeklindeki birleşik fiil çekimleri ile karşılanabilmektedir:

(10) *Asel ayım ülpünçök astında ünküyüp oturgan eken* (Kasimbekov, 2000:11) “Asel hanım örtünün altında derin bir üzüntü içinde **oturuyordu**”.

⁶ Nesneyi sınırlama (Karadoğan, 2009:45) “Bir [SV]'ye bağlı olan nesne belirtme durum ekiyle veya sayı sıfatıyla belirli hâle getirilebilir ya da sınırlanabilir. Bu şekilde fiil belirli-sınırlı nesnenin üzerine yönelince fiildeki olay bu belirli-sınırlı durumun dışına çıkamayacağı için olay sonluluk kazanır. Sonluluk kazanan fiil tabanı aynı zamanda kılımlı tipinin de değiştirerek [SS]'ler sınıfına girer.

(11) *Molla Alımkul közün üldürötüp, cüyögö makul bolgonsup, karşı aytar coobu çok sıyaktuu başın iykegilep tim oturdu* (Kasimbekov, 2000:68) “Molla Alımkul gözleri yorgun, muhatabın sözlerini kabul ediyormuş gibi, söyleyecek cevabı yokmuş gibi başını onaylar gibi sallayarak sessizce **oturuyordu**.”

(12) *Bermet izdeptir deşet ko* “İnci **arıyormuş** diyorlarmış” (Kasimbekov, 2000:16).

(10), (11), (12) örneklerinde görüldüğü gibi *otur-*, *izde-* fiillerinin, güçlü bir şekilde sürekliliğin vurgulandığı kılınış özelliğinden dolayı, basit çekimli olmasına rağmen TT’de birleşik fiil çekimiyle karşılanmaktadır. Aynı sonuç [SS] türü fiillerle kullanılıncaya görülmez, örneğin:

(13) *Kempirdi çıkanagınan asta süyöy koştöp, tördögü öz stolunun oñ cagındağı cumşak kreslogo oturguzdu.* (Kasimbekov, 2000:198) “*Yaşlı kadını dirseğinden yavaşça destekleyerek, baş köşedeki masanın sağ yanındaki yumuşak koltuğa oturttu.*”

2.SONUÇ

KT’de *Uçur-Keler Çak* olarak adlandırılan [-A/-O/-y] ekinin, pek çok kaynaktan cümle bağlamına uygun olarak geniş, şimdiki ve gelecek zamanı karşılayabildiği belirtilmektedir. Ancak bu cümle bağlamını oluşturan unsurların farklı zamanlar bildirmelerinde rolleri konusunda doyurucu bilgilere rastlanmamaktadır. Bu çalışmamızda söz konusu ekin hangi durumlarda hangi zaman dilimini karşıladığını irdelemeye çalıştık. Yaptığımız tespitlere göre bu zamanları ifade etmede yerine göre kılınış, yerine göre kılınış üzerinde etki eden isim durum ekleri, zaman belirteçleri, nesne gibi cümle bağlamında yer alan diğer unsurlar ön plana çıkmaktadır. Örneğin [-A/-O/-y] eklerinin konuşma anıyla sınırlı şimdiki zamanı bildirmeleri için üzerine geldikleri eylemin kılınış bakımından bir [ÖS] türü fiil olmaları gerekmektedir. Farklı bir kılınış türüne sahip fiiller aynı ekin görünüşünü değiştirerek farklı zamanı bildirmesine yol açmaktadır. Örneğin [SS] türü bir fiil üzerine getirildiğinde aynı [-A/-O/-y] ekleri gelecek zaman bildirirler. [SS] türü bir fiilin tek başına söz konusu ekle birlikte konuşma anıyla sınırlı şimdiki zaman bildirmesi mümkün değildir, şimdiki zamanı bildirebilmesi ancak [*cat-* / *otur-*] gibi tasvirî fiillerin desteğiyle mümkündür. Aynı ekler [SV] türü fiiller ile çekimlendiğinde ise ‘*daha önce başlamış ve konuşma anından sonra da devam etmesi olası olan eylem*’ ya da ‘*konuşma anından bağımsız olarak sürekli tekrarlanan bir eylem*’ sözleriyle açıklanabilecek geniş zamanı ifade ederler.

Fiillerin kılınış özelliklerine etki edebilen dış faktörlerin arasında isim durum ekleri de vardır. Örneğin, bulunma durum ekiyle çekimlenmiş bir isim, [ÖS] türü bir fiille bir arada kullanıldığında söz konusu fiilin kılınış özelliklerini değiştirmez aksine daha da belirginleştirir. Oysa bulunma durum eki yerine yönelme durum eki alırsa kılınış türü değişikliğe yol açarak [ÖS] olan bir fiili [SS] türü fiile çevirir. Yönelme ekinin fiilde kılınış değişikliğine yol açmasında yatan sebep, yönelme

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE FİİLİN KILINIŞ ÖZELLİKLERİNE GÖRE GENİŞ VE GEÇMİŞ ZAMAN EKLERİNİN GÖRÜNÜŞ DEĞİŞİMLERİ

durum ekinin eylemin bitiş noktasını göstermesidir, böylece [ÖS] ve [SV] türü olan esas fiillerin süreksiz olan iç zamanı sonlu yaparak sınırlandırır.

Aynı şekilde fiillerin kılınış özelliklerine etki eden bir diğer etken de cümle bağlamında yer alan zaman belirteçleridir. Örneğin eylemin belirli zaman dilimi içinde tekrarlandığını vurgulayan *ar dayım, dayıma* gibi zaman zarfları, [-A/-O/-y] eklerinin üzerine getirildiği fiillerin kılınış türüne bakılmaksızın geniş zamanı ifade etmesine neden olurlar.

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra fiillerin kılınış özelliklerine etki eden diğer bir husus da nesnedir. Örneğin [SV] türü bu fiil, belirtilmiş sınırlı bir nesneyle birlikte kullanıldığında [SS] türü bir fiile dönüştüğünden, [-A/-O/-y] ekinin görünüşüne etki ederek gelecek zaman bildirmesini sağlar.

Bu çalışmamızda sadece geniş zaman, [-A/-O/-y] ekleriyle sınırlı kalmak istemedik, kılınış özelliklerinin geçmiş zaman ekleriyle çekimlenen fiillerin görünüşleri üzerinde de etkisi vardır. Bu nedenle örneğin [ÖS] ve [SV] türü fiillerdeki süreksiz olay, geçmiş zaman ekleri [-GAn / -GOn], [-D°] ve [-pt°r] ekiyle birleşince KT'de basit fiil çekim oluşturmaya rağmen söz konusu fiillerin kılınış özelliğinden dolayı TT'ye çevrilirken şimdiki zamanın rivayeti veya hikâyesi şeklindeki birleşik fiil çekimleri ile karşılanabilmektedir.

KISALTMALAR

KT= Kırgız Türkçesi

TT= Türkiye Türkçesi

ÖS= Ön Sınırı vurgulayan

SS = Son sınırı vurgulayanlar

SV = Sınırı vurgulamayanlar

O1 = sonlu ve dinamik ilk olay

O2 = sonsuz sonucu gösteren olay ise

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Serpil, (2005), *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geniş Zaman Ekinin Kullanımı*, Yüksek Lisans tezi, Manisa.
- ASIM, Mirkerim, (2002), *Özbek Hikayeci Mirkerim Asımın eserlerini verdiği dönem ve hikâyeciliği üzerinde bir araştırma*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi yayınları, Bişkek.
- ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya, (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ.
- DAVLETOV.S, KUDAYBERGENOV S., (1980), *Kırgız Tili Grammatikası*, Frunze: Mektep.
- ERASLAN, Kemal, (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- GABAİN, A. Von, (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- HAMILTON, James Russel, (1988), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Ankara: Divan Kitap.

CaŖteęin TURGUNBAYER

- KASIMBEKOV, Tölögön, (2000), *Baskan*, BiŖkek: Ŗam yayın.
KORKMAZ, Zeynep, (2003a), *Türkiye Türkçesi Grameri (Ŗekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.
....., (2003b), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
TURGUNBAYEV, CaŖteęin, (1999), “-A turur Ŗimdiki Zaman ve -p turur geęmiŖ zaman eklerinin yapısı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8: 497-505.